

ПЪРВИТЕ ВЪЗРОЖДЕНСКИ ПОЕТЕСИ И ИЗЛИЗАНЕТО ОТ МИТА НА АНОНИМНАТА ПОЕТИКА

ГЕОРГИ ТАХОВ

Твърде много са неизяснените страни от миналото на нашата поезия. Това особено се отнася до женското присъствие в нея, до данните за онази българска Сафо, която остава в тъмнината на времето. Фактът е конфликтен и необясним, тъй като българката участва активно в създаването на народната песен и е с несъмнени приноси в съкровищницата на поетичното слово. Творбите ѝ от нашето далечно минало обаче са без авторство. Това създава своеобразен мит — наличие на изключителни достижения, чиито създатели и създателки са безименни.

Не са изяснени и по-сетнешните, вече печатни изяви. Някои от авторите поддържа тезата, че за първа българска поетеса би могла да се приеме Елена Мутева. Оказа се обаче, че преди нея, още в 1853 г., стихотворна творба е публикувала разградската поетеса и преводачка Станка Николица Спасо — Еленина. Факт — неоспорим, ако държим и разчитаме на документа. Посмъртната публикация на Мутева в „Български книжици“ е през 1858 г., в кн. 9, цели пет години след публикацията на Станка Николица. С други думи — Станка Николица Спасо — Еленина е „първа“ поне по годината на „първа печатна изява“. Това не е най-същественото. Далеч по-значимо е, че в разстояние на няколко години, в определени исторически условия в българската поезия навлиза жената — не само като „съчинителка“, а и като творец с конкретно определено авторство. Дочо Левков публикува статия, посветена на Станка Николица Спасо — Еленина, под заглавие „Първата еманципирана българка и книжовничка“¹. Покрай многобройните си наблюдения той отбелязва:

„В миналото, а и сега много българи и чужденци възприемат това име като псевдоним. Но една българска учителка в Разград в средата на XIX в. е убедена, че псевдонимът за нея е излишен. Тя е нямало какво да прикрива.“

Става дума за излизането на жената като творец от една анонимност, която е хвърляла сянка върху литературата ни от векове.

Кое е особено интересното? Почти в същото историческо време тази анонимност е разрушена и от други жени — автори на поетичното слово. Несъмнено — поради създадените конкретни исторически и обществени условия за това.

В търсене на неизяснените въпроси около Станка Николица попаднах на книга, издадена от Никола Геров Белчев — „Песнопойче“ от 1860 г. В сборника на с. 60 съставителят помества творба, която според думите му е от неговата любима. Заглавието гласи: „Песнь сочинена от преводителката любовница“. Т. е. в сборника, в който са поместени не само негови песни, се оказва творба от нашата ранна феминистична поезия — факт, добросъвестно отбелязан от съставителя. От самия текст се разбира името и на „съчинителката“:

Дошло е момче
от планината —
Назълм Анке Сатъбейко.

¹ „За тебе, мили роде“. Сборник статии. С., 1985, 45—54.

На равно поле
в село Сатъбей. . .

Назъм Анке Сатъбейко.

И т. и.

Това е Анка, Ана от село Сатъбей, днес Милево, Пловдивско. Твърде обширна творба, като авторката всъщност дръзва да опише себе си. Крайно интересно е, че творбата е в два варианта. Началният, на с. 12, е преработка на Никола Г. Белчев. Вторият, на споменатата с. 60, е автентичен, означен ясно от него като чужд — „песен сочинена“ от любимата му. Фактът е уникален, тъй като ни се удава редкият случай да проследим как една лична творба се е превърнала в народно творчество, и то в нейната първа преработка. Това е равнозначно на онези недовършени картини или икони, по които се разбират начина, метода и похвата на автора. От пластична гледна точка всички подобни находки са ценени от изследователите и твърде рядко срещани, за да могат да се проучат. Настоящата публикация не си поставя такива задачи. Интересува ни предимно фактът, че съществува и е открита гражданска творба, въпреки че в нея авторката изцяло използвав приетата „народна“ образност. Ще цитирам и двата текста. Първо — оригиналния, от Ана, която ще наречем Сатъбейкова — от село Сатъбей (Сътъ-бей). Текстът на публикацията е без припева:

Дошло е момче
от планината —
Назъм Анке Сатъбейко.
На равно поле
в село Сатъбей. . .
Та си данило
младо даскълче,
леца да учи,
моми да гледа.
Съгледало е
хубава Анка,
залюбило я
и стодило я.
Та ща я води
на планината

да види чудо
моми планинки.
Къде е расло
това момиче,
къде уцвътял
този трендафил.
Анкина коса
тура ибришима,
Анкино чело
алтън хамалия,
Анкини вежди
морски пиявици,
Анкини очи
вишни череши,
Анкини зъби

ситна бисера,
Анкини бузи
червен трендафил,
Анкини уста
с пара разрязана,
Анкино гърло
светла месечина,
Анкина снага
фидан в градина.
Къде Анка ходи
кът че хоро води,
кът се Анка смее
кът че бисер сее,
от Анкино лице
ясно слънце грее.

В обработката си Никола Г. Белчев е използвал само втората част от текста. И в двата случая се е получил своеобразен портрет на българката:

Похвали се Сатъбег девойка;
Имам коса тура ибришима,
чело ми е алтън хамалия,
вежди ми са морски пиявици,
клекки ми са крила ластовници,
черни очи два драга камена,
ситни зъби два низа бисера,

две бузици — два гула червени,
из под гърло светла месечина,
мала уста с пара разрязана,
тънка снага кат ела зелена,
къде ходи кат че хоро води,
кат се смее, кат че бисер сее
от лице ѝ ясно слънце грее.

Спирам се на двата пълни текста, тъй като става дума за творба, която заслужава внимание и вероятно ще бъде проучвана и в бъдеще. И то не само заради съпоставката лично творчество — фолклор. При нищожните, обидно оскъдни сведения за жени поетеси от робството, находката в не е толкова важна на пиещията настоящите редове, колкото на Никола Г. Белчев, поместил творбата в „Песнопойчето“ си в 1860 г. Сборникът му е отпечатан след книгата на Станка Николица Спасо—Еленина и след стиховете на Елена Мутева. Все пак тя е твърде ранна, за да я отнимем без внимание. Така в тъмнината на робството се очертават силуетите на три жени, почти митични, чието присъствие в поетиката на робството е литературен факт. Става дума за епоха, в която не са очаквали каквито и да е отзиви, внимание или някакви критически интерпретации. Изявите са били спонтанни, продиктувани единствено от вътрешна необходимост. Авторките, които в народните песни са без име, в споменатите три случая са с разкрита гражданственост.

Не са без значение и някои стилови разлики между първите поетеси. Докато у живеещата в Русия Елена Мутева се чувствава влияние от Г. Р. Державин, в някои моменти твърде близко до оригинала, у останалите две поетеси самобитността е очевидна.

Както е известно, през 1852 г. Елена Мутева превежда повестта на А. Ф. Велтман „Райна, българска княгиня“. Освен стихотворенията „Бог“ и „Басня“ нейни са преводите на „Приказки за

четиредесет везири и царицата⁴, напечатани в „Български книжици“ под наслов „Турски приказки“. И под стиховете, и под преводите тя е подписана с инициалите „Е. М-ва“. Дори в това, че името ѝ още е в инициал, личи постепенното излизане от анонимността. Нека напомня, че и самата Станка Николица Спасо—Еленина на гърба на корицата, под четиристишието си, също е подписана с полуразгърнат инициал: „С. Н. С.—Еленина“. А фамилията на Ана от книгата на Никола Г. Бевчев (1860) допълваме с фамилия от селището ѝ. Все аналогии, които подсказват някаква закономерност. За излизането от авторската анонимност е бил необходим и силен съвременник.

При работата си в Одеския държавен архив попаднах на фотография, на която са братята Димитър и Христо Мутеви. Те са имали още един брат — Никола Мутев. С близки архивни единици има и други лица, между които и българки. Среща се и инициалът „М-ва“, но той все още не е достатъчен, за да бъде разгърнат. Димитър Мутев като редактор на „Български книжици“ оставя за Елена Мутева най-голямата загадка, като съобщава за ръкописното ѝ наследство следното:

„Тоя ръкопис заедно с много други, които постепенно ще обнародваме, останали са от покойната Елена Мутева, която е известна в българската книжнина с превода „Райна, българска княгиня...“

Каква е съдбата на останалите ръкописи — не е известно. Димитър Мутев се разболява от туберкулоза. Те едва ли са били в Цариград, където се печата списанието. Последната им следя е някъде в Одеса.

За разлика от Ана Сатъбейкова, за която няма каквито и да е проучвания, от Елена Мутева биха могли да се очакват някакви находки. И ако песните на жените в отечеството са от авторки и анонимни, тя е в свободна Русия, но все пак е подписана като „М-ва“. Изданието излиза в Цариград.

В тази светлина на времето особено изпъква делото на споменатата Станка Николица Спасо—Еленина. Както и при останалите, при нея също се открива сянката на възрожденец. Тя е свързана на известния книжовник Никола Икономов. Твори вътре в империята, в трудни и сложни условия. Родена през 1835 г. в семейството на Спас Стоянов и Елена Спасогул, преселници от Арнауткьой (Поройще), Станка въгражда имената на майка си и баща си в литературното си произведение: Станка Николица Спасо—Еленина, „Николица“ е от името на нейния съпруг, с когото е заедно мена от 1852 г., малко преди да издаде своите „Две приказки...“

В духа на Възраждането четиристишието ѝ носи морализаторски характер:

Малка книжка за жените,
дето им показва бодро
да се пазят от злините
и да се отнасят мъдро.

Всичко подсказва, че Станка Николица Спасо—Еленина вече се е занимавала със стихотворство. Обстоятелството, че твори при особени условия, налага да предположим, че е използвала и други псевдоними. Това предполага и Димитър Бабев, който във „Вестник на жената“, бр. 293 от 1927 г. пише: „Може би тя е имала такива (стихотворения) в ръкопис, без да е могла да ги печата, а може би и да е печатала такива под псевдоним, или просто без подпис.“

Значителна част от извите на Станка Николица и досега остават неизяснени. Не са събрани и проучени публикациите ѝ с инициали, поддаващи се на смислови разчитания. Разградската поетеса е използвала такива. Както се убедихме — и най-известното ѝ четиристишие е с полуразгърнат инициал.

През 1858 г. обществеността в Разград е особено развъднувана от едно необикновено природно явление — преминаването на комета. То се обсъжда и поражда страх и суеверия. Търсейки податки около събитие, открих материал, свързан с кометата. Отпечатан е в „Цариградски вестник“, г. IX, бр. 401 от 18 октомври 1858 г. Заглавието е: „Няколко речи за опашатата звезда“. Публикацията е подписана с инициала С. П. И. Зад него се разчита името Станка Попова Икономова. Разградската възрожденка се е смятала вече за част от рода на поп Тодор, чийто потомък е съпругът ѝ Никола Попов Икономов. В случая изявата е съществена, тъй като отново има граждански смисъл. Използувала несъмнено преводна литература, възрожденката изпъкна като информирана

² „Български книжици“, кн. 9 от 1858 г. Преводите ѝ продължават в други книжки на списанието.

личност. За да се противопостави на суеверията, тя изброява редица случаи на опашати комети и имена на учени, които са ги описали. Ще цитирам няколко абзаца, тъй като те доказват нейната личност:

„Името комет е гръцко. . . Тъй в 1760 год. две от един път ся появили. Бодe, берлинският астроном, казва, че някой си астроном Ламберт — повече от един милион съзрял такива звезди.“

„В 1450 преминал/а/ е такава между земята и месеца. Месецът тогава в това време, цялата си светлина обърнал към земята.“

„В 1670 явила се най-голяма (комета), но и тя била от нашата земя по-малка.“

„Една такава опашата излязла на 1730 г., виждала се е до половин година. А друга се появила на 1759. Траяла е 4 месеца.“

Следва подзаглавието „Опашатите звезди не са предозвестители на зло“, а още по-надолу заключението: „Празнословие“. Оборвайки суеверието на вярващите в зодията, тя задава въпроса:

„В един голям град — родят се 100 деца в един ден. Щат ли тие сичките еднаква съдбина да имат? Как могат нашите старци и жени да повярват в тия пророчества.“

Възрожденката от Разград е разполагала с богата семейна библиотека, в която имало и издания за космическите явления. Дъщеря ѝ Дочка П. Икономова е вписана между спомоществувателите на „Небесни светове или планетните и звездни мирове“ от О. М. Митчел — твърде възможно оборирана от майка си. Освен „Две приказки за славните жени. . .“ Станка Николица Спасо—Еленина оставя преводи и на други книги — „Многострадална Геновева“ и „Кассия Царица“. За ръкописите им съобщава в „Обявление“ в края на книгата си. Те за съжаление не са отпечатани. Несъмнено е обаче, че в библиотеката им чуждите издания не са изключение. Никола е между спомоществувателите на „Славянски язык“ от И. Момчилов (1847), „Венец асбучни“ (1863), „Аритметика“ (1866) и на още четири други книги. В аритметиката сред спомоществувателите са имената на цялото семейство до този момент: Никола Икономов, съпругата му Стойна, чедата им Добра, Юрдана, Стефана, Елена, Илия и Ружа. Станка е отбелязана като Стойна. При учителствуването им в Русе се ражда седмото им дете Атанаска (1868), а осмото и деветото дете — Райна и Григор — след като се завръщат в Разград. И още една разлика в спомоществувателния списък — първородната им дъщеря е Дочка, а не Добра.

Спирам се на подробности от този възрожденски род, тъй като са възможни и други податки за творчеството на първата българска поетеса, каквото е ръкописното стихотворение „Предусещание“. Макар и бегло, за него вече писах във в. „Пулс“, бр. 41 от 1983 г. и сп. „Жената днес“, кн. 10 от 1984 г. „Предусещание“ е поднесено като дарствен надпис върху форзаца (гърба на титулната страница) на „Историческо обозрение на България“ от Г. Бобриков, издадена от Любен Каравелов през 1874 г. На с. 48 Г. Бобриков пише:

„Хайдуците са се появили по Балкана едновременно с поробването на българите от османлиите.“

Въдхновена от патриотични размисли, Станка Николица Спасо—Еленина изгражда творбата си на същата тема:

ПРЕДУСЕЩАНИЕ

Войводу

Падна есенес звезда;
но сърцето ми те чака.
Ох, прогни ли в жезла
ил те майчица оплака?
Смертом смерте ми каза
китка момина сълза.

С. Н. С.—Еленина

Кое е лицето, скрито зад „Войводу“, не е известно. Под линия Любен Каравелов е изброил следните български войводи:

„Димитър Калъчлията, Дончо Ватахът из Копривщица, изтребил много турски чети, Никола Кърджалъ из Поибрене, разбил кърджалиите, Велко войвода, който са бил в редовете на Пазвантоглу, Алтън Стоян из Котел, който убил Кула Байряктар, Цоньо войвода, който бил

плашило по Балканът, Бойчо войвода, съвременник на забалканският поход на русите, Иван войвода, молния по Доспат и много други които са възпеват в българските песни, като члена на херон."

Според сродниците на поетесата, и по-специално на Ангел Гр. Попов, зад посвещението е Никола Войводов, известен из Разградско и Русенско с обобщителното „Войводата“. През 1867 г. девет години преди подвига на Христо Ботев, той завладява кораба „Германия“ и заедно с помощника си Цвятко Павлович загива в сражение с Мидхад паша. През 1867 г. по време на сражението Никола и Станка Икономови са били в Русе, където учителствували в „Момичешко училище“. Стихотворението за трагичното събитие е вписано в книгата, издадена от Любен Каравелов през 1874 г. Понеже е било невъзможно да бъде отпечатано, то е разпространявано в преписи.

„Предусещавие“ подсказва, че Станка Николици Спасо—Еленина е живеела с проблемите и терзанията на времето си. От моралистична и просветителска нейната дейност е прераснала в помисли за свободата. Дълбоко, женско страдание е вградено в стиха: „Ох, прогни ли в желяза...“

Библиотеката на Станка Николици Спасо—Еленина и Никола Икономов се разпръсва по рода. Това ни е лишено и от други ценни творби, които един ден може би ще се открият. Възможности крият и архивите на потомците на Станка Николици.

Една от дъщерите ѝ — Стефана (Стефания), се омъжва за възрожденец Кръстьо Мирски, сестрин син на Гаврил Кръстевич. Роден през 1852 г., след Освобождението той живее във Варна. В книжовната му дейност го подпомага Стефания. В „Известия на българското историческо дружество“, кн. XXII—XXIV от 1948 г. са публикувани данни относно ръкопис на Стефания — сборник с предосвободженски творби. Между тях — стихотворение от Стефан Стамболов, преводни стихотворения, няколко народни песни, статии, а също три възвания, издадени от БРЦК — 1876 г. Тях тя събрала преди Освобождението като ученичка в Киевската Фундуклийска девическа гимназия. Димо Минев не оставя сведения за обема на ръкописа и точно кои са стихотворенията. Не е уточнил и към коя институция е отправен сборникът. Липсват ли в него каквито и да е данни и податки за нейната майка — възрожденка? След Освобождението на Стефания Икономова—Кръстьо Мирска дължим превода на „Разказ за истинската любов“ от Кармен Силва, отпечатан през 1897 г. Книжовната ѝ дейност не е проучена, но пише статии като тази в сп. „Българска сбирка“, кн. 2 от 1901 г., а също така — есета и спомени³.

Дочка Н. Икономова е с обществени изяви още от робството. Сп. „Училище“, бр. 15 от 1874 г. съобщава за „Слово, изречено от г-ца Дочка Попниколова-Икономова, пред и. п. владиката, от страна на Женското дружество в Разград“. В бр. 19 от 1875 г. се съобщава и за дар на една пълна годишнина на сп. „Училище“: „Г-ца Дочка П. Н. Икономова подарява на сестра си г-ца Стефана и на сичките нейни дружки в Киево“. Освен на „Небесни светила...“ от О. М. Митчел, което вече споменах, тя е спомоществувателка и на „Приключенията на Телемаха“ от Фенелон (1873) и на „Живота на госпожа Де Севинье“ от Ламартин (1871).

Бележките ми върху изброените наследници са бегли, но от тях личи, че споменатата книжовна фамилия не е достатъчно проучена. За съжаление другият зет — Димитър Йодов — в душевна депресия изгаря голяма част от архива си. Възможно е в него да е имало ръкописи от Станка Николици Спасо—Еленина.

Проучването на книжовността от робството е с многогодишен опит. Пренебрегваните някога факти днес се оказват решаващи в доизграждането представата ни за онези години. Женското поетично слово и изобщо участието на нашата възрожденка в онова време е неделима част от българското духовно общуване със света. Както п ъ р в а т а от тях, Станка Николици Спасо—Еленина, така и Елена Мутева и Ана Сатъбейкова сами са дръзнали да излязат от тъмнината на мита и заслужават да заемат подобаващото им се място в галерията от творци на българската култура.

³ „Спомени на Стефания Николова Икономова“, ф. 295 на НБКМ, а. е. 10. Преписът е направен от сина ѝ Хр. Кр. Мирски.